

**Ірына Гапоненка**

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт

## БЕЛАРУСКІЯ ПРОЗВІШЧЫ З ПОЛЬСКАМОЎНЫМІ АСНОВАМІ

Сучасны беларускі прозвішчны ландшафт характарызуецца выключнай разнастайнасцю і аб'ядноўвае масу іменаванняў, адрозных паводле лексіка-семантычнай аднесенасці і складу словаўтваральных сродкаў, што вылучае яго на фоне іншых значна больш аднародных (або ўвогуле монатыповых) антрапасістэм. Беларуская стракатасць прозвішчных тыпаў можа быць патлумачана спецыфічнасцю тэрыторыі пражывання беларускага народа, дзе назіраецца ўзаемаўплыў і ўзаеманакладанне розных культурна-моўных традыцый.

1. З гэтай жа прычыны адметнай рысай беларускага антрапанімікона ў частцы прозвішчаў з'яўляецца наяўнасць у ім вялікай колькасці элементаў, якія трывала прыжыліся ў беларускай антрапанімічнай прасторы, аднак узыходзяць да іншамоўных каранёў. Сярод такіх генетычна іншамоўных прозвішчных адзінак прадстаўнічае месца займаюць прозвішчы з прыметамі польскамоўнага ўплыву, што з'яўляецца вынікам агульнасці гістарычнага лёсу беларусаў і палякаў, даўніх і трывалых польска-беларускіх кантактаў, прычым якраз у той перыяд, калі прозвішчы знаходзіліся ў стадыі актыўнага фарміравання (XVI–XVIII стст.)<sup>1</sup>.

---

<sup>1</sup> Пра спецыфіку польскага ўплыву на беларускую тапанімію і сістэму асабовых імёнаў (на аснове моўнага матэрыялу пачатку XX ст.) гл.: І. А. Гапоненка,

Натуральныя лінгва-культурныя сувязі двух суседніх народаў на працягу стагоддзяў падмацоўваліся ўздзеяннем разнастайных гістарычных і палітычных калізій і найперш фактам дастаткова працяглага знаходжання беларускіх і польскіх земляў у складзе аднаго дзяржаўнага ўтварэння – Рэчы Паспалітай. Важным фактарам, які абумовіў маштабны польскі ўплыў на беларускую мову, з’явілася рашэнне Варшаўскага сейма 1696 года аб забароне беларускай мовы ў яе пісьмовым варыянце і замены яе ў афіцыйным ужыванні польскай мовай. Пасля гэтага польская мова на доўгі час атрымлівае своеасаблівы дамінуючы статус на тэрыторыі Беларусі.

Польскамоўнае ўздзеянне ў сферы антрапаніміі падтрымлівалася і каланізацыйным рухам польскіх асаднікаў на неасвоеныя ўсходнеславянскія землі, пра наяўнасць і актыўнасць якога яскрава сведчаць размешчаныя на Беларусі айканімічныя арэалы тыпу *Вулька*, *Сады*, *Садкі*, *Весь*<sup>2</sup>. Спадчынныя найменні перасяленцаў паступова ўліваліся ў беларускі антрапанімікон, асвойваліся і замацоўваліся ў яго складзе.

Для фарміравання беларускай сістэмы прозвішчаў вельмі істотнае значэнне мела тое, што ў працэсе складвання беларускага іменніка гістарычна адыгралі ролю дзве іменаслоўныя традыцыі – праваслаўная і каталіцкая, што матывавалася знаходжаннем Беларусі на руска-польскім этна-культурным і рэлігійным сумежжы і распаўсюджанасцю на беларускіх землях дзвюх разнавіднасцей хрысціянскай рэлігіі – праваслаўя і каталіцызму. Факт паралельнага ўжывання ў беларускіх пісьмовых крыніцах каталіцкіх і праваслаўных імёнаў фіксуюць многія даследчыкі: М. В. Бірыла (у гісторыка-юрыдычных дакументах

*Беларуская анамастычная сістэма пачатку XX ст.: польскі ўплыў*, [у:] *Паланістыка 2004/2005*, Мінск 2005, с. 85–102.

<sup>2</sup> Гл. В. П. Лемцюгова, *Восточнославянская ойконимия апеллятивного происхождения* (монография), Минск 1983; В. П. Лемцюгова, *Тапонімы з асновай весь (веска) ва ўсходнеславянска-польскім моўным арэале*, [у:] *Badania dialektów i opomastyki na pograniczu polsko-wschodniostowiańskim*, Białystok 1995, s. 221–228; В. П. Лемцюгова, *Айконімы з асновай -сад- на ўсходнеславянскім этнамоўным абышчы*, [у:] *“Jezikoslovni zapiski”*. Glasilo Inštituta za slowenski jezik Frana Ramovša. ZRC založba, 2007, t. 13, nr 1–2, с. 267–278.

XV–XVII стстс.)<sup>3</sup>, Г. К. Усціновіч (у антрапаніміконе Гродзеншчыны і Брэстчыны XIV–XVIII стст.)<sup>4</sup>, Г. М. Мезенка (у інвентарных запісах па г. Віцебску XVII ст.)<sup>5</sup>, Л. Цітко (у дакументах з тэрыторыі Беласточчыны XVI ст.)<sup>6</sup>. Калі ставіць знак роўнасці паміж паняццямі *імёны каталіцкага календара* і *польскія імёны*, што падаецца нам у цэлым дапушчальным, то трэба канстатаваць факт пэўнага польскага ўплыву на склад беларускага іменніка як мінімум з XIV ст. Імёны ж у свой час становіліся асновай патранімічных прозвішчных адзінак, што прыводзіла да пранікнення польска-каталіцкіх элементаў і ў сістэму беларускіх прозвішчаў.

2. Шырока бытуе меркаванне, згодна з якім да польскіх паводле паходжання залічваюць прозвішчы беларусаў, аформленыя фармантамі *-скі, -цкі*, што з навуковага пункту погляду не адпавядае сапраўднасці. Прозвішчы на *-скі, -цкі* навукоўцамі-анамастамі кваліфікуюцца як агульнаславянскі прозвішчны тып. Згодна з М. В. Бірылам<sup>7</sup>, ядро арэалу з самай высокай частотнасцю ўжывання гэтай прозвішчнай разнавіднасці прыпадае на балгарскую мову.

У польскай антрапаніміі прозвішчы з такімі фармантамі сапраўды шырока распаўсюджаны<sup>8</sup>. У першую чаргу яны выступаюць для іменавання асобы паводле ўладання або месца пражывання (зрэдку маюць таксама значэнне патранімічнасці, а ў некаторых выпадках

<sup>3</sup> М. В. Бірыла, *Беларуская антрапанімія. Уласныя імёны, імёны-мянушкі, імёны па бацьку, прозвішчы*, Мінск 1966, с. 324.

<sup>4</sup> А. К. Устинович, *Антропонимия Гродненщины и Брестчины XIV–XVIII вв.*, Мінск 1970, с. 6.

<sup>5</sup> А. Мезенко, *Антропонимикон Витебска середины XVII в. как зона столкновения разных культурно-религиозных традиций*, [у:] „*Studia slawistyczne*” 1. *Nazewnictwo na pograniczach etniczno-językowych*, Białystok 1999, s. 206.

<sup>6</sup> Л. Цітко, *Антрапанімія паўночнай Беласточчыны ў XVI стагоддзі*, [у:] *Беларуская мова і мовазнаўства. Да 75-годдзя акадэміка М. В. Бірылы*, Мінск 2000, с. 103.

<sup>7</sup> М. В. Бірыла, *Тыпалогія і геаграфія славянскіх прозвішчаў*, Мінск 1988, с. 25.

<sup>8</sup> Так, згодна з Інтэрнет-данымі 2016 г. прозвішчы на *-скі, -цкі* складаюць каля 35% з ліку найбольш ужывальных польскіх прозвішчаў, гл. [<http://culture.pl/ru/article/polskie-familii-putevoditel-inostranca> 2016/01/26].

выконваюць выключна фармальна-структурную функцыю). Як сведчыць М. В. Бірыла, спасылаючыся на С. Роспанда, найменні такога тыпу спачатку, у XIII–XIV стст., мелі аналітычную форму (выражаліся спалучэннем «імя + назва мясцовасці»), а з XIV ст. пачалі паступова развівацца сінтэтычныя прыметнікавыя формы з фармантамі *-скі, -цкі*. Ад самага свайго ўзнікнення гэта былі «элітарныя найменні прадстаўнікоў духоўнай і свецкай верхавінкі»<sup>9</sup>. Паводле сцверджанняў навукоўцаў, у XVI–XVII стст. у грамадстве існавала перакананне, што прозвішчы, аформленыя такімі суфіксамі, з’яўляюцца «шляхецкімі», бо сапраўды імі паслугоўвалася пераважна шляхта, мяшчанства ж у плане іменалогіі падпала германізацыі, а сяляне, як правіла, у якасці другога кампанента іменавання выкарыстоўвалі імя-мянушку<sup>10</sup>. Такім чынам, польскія прозвішчы на *-скі, -цкі* ў перыяд свайго фарміравання мелі свайго роду станоўчую сацыяльную маркіроўку, што, відаць, і забяспечвала іх папулярнасць. Польскія даследчыкі адзначаюць факты афармлення прозвішчаў у нешляхецкіх колах грамадства фармантамі *-скі, -цкі* з мэтай іх «паляпшэння» і нават прыклады поўнай замены прозвішчаў на ўмоўныя адзінкі на *-скі, -цкі*, не звязаныя з назвамі ўладанняў, у чым бачыцца адлюстраванне своеасаблівай моднай намінацыйнай тэндэнцыі<sup>11</sup>.

На тэрыторыі Беларусі прозвішчы *-скі, -цкі* з’яўляюцца другімі паводле частотнасці і складаюць 9,87% ад агульнай колькасці прозвішчаў. Характэрна, што яны распаўсюджаны дастаткова раўнамерна (ад 40 да 30%) на ўсёй беларускай тэрыторыі. Найбольш часта яны сустракаюцца ў Гродзенскай, Мінскай і Віцебскай абласцях. Так, у зоне паміж Маладзечна і Барысавам, а таксама ў заходняй частцы Віцебскай вобласці яны складаюць больш за 40%, а на перыферыі Беларусі – у Брэскай вобласці, паўднёвай і ўсходняй частцы Гомельскай, усходняй частцы

<sup>9</sup> М. В. Бірыла, *Тыпалогія і геаграфія...*, тамсама, с. 27.

<sup>10</sup> Гл. тамсама.

<sup>11</sup> Гл. Piotr Złotkowski, *Antroponimiczne formuły identyfikacyjne oparte na relacji kierunkowej a nazwiska odmiejscowe. Na materiale antroponimii historycznej warstwy chłopskiej okolic Brańska na Podlasiu*, „Studia Białorutenistyczne” 2016, t. 10, с. 304–305.

Магілёўскай і паўночнай частцы Віцебскай абласцей – да 10%<sup>12</sup>. Такім чынам, дастаткова відавочна, што названы тып прозвішчаў усталяваўся ў беларускай антрапанімічнай сістэме натуральным чынам, самастойна, незалежна ад суседскіх уплываў. Польскае ўздзеянне ў адносінах да прозвішчаў з фармантам *-скі, -цкі* магло праявіцца хіба ў тым, што іх частотнасць павялічвалася ў выніку шырокай моды на «шляхецкія» прозвішчы. Без гэтага ўплыву ў некаторых ўтварэннях на месцы фармантаў *-скі, -цкі* маглі б ужывацца іншыя, суадносныя з ім па значэнні фарманты, напрыклад, фармант *-ец*<sup>13</sup>.

Значыць, у цэлым вызначэнне «польскасці» прозвішча толькі паводле яго аформленасці фармантам *-скі/-цкі* не будзе аб'ектыўным. Польскае паходжанне адлюстроўваецца ў першую чаргу не ў форме суфікса, а ў форме і змесце прозвішчнай асновы (гл., напрыклад, прозвішчы *Бандажэўскі, Бразоўскі, Вільчынскі, Главацкі, Дабржынецкі, Закржэўскі, Пшавальскі, Пшыгоцкі, Скрыдлеўскі, Татаржыцкі, Хржаноўскі, Язерскі*).

3. Паводле праведзенага намі аналізу<sup>14</sup>, у сучаснай беларускай прозвішчнай сістэме адлюстраваліся наступныя формы польскамоўнага ўплыву.

**3.1. У шэрагу беларускіх прозвішчаў можна канстатаваць польскамоўную агаласоўку.**

Так, прозвішча *Блоцкі* – вытворнае ад старажытнага імя-празвання *Болото*, якое, паводле сведчанняў М. В. Бірылы, у старабеларускіх пісьмовых помніках фіксуецца з XVII ст.<sup>15</sup> *Блоцкі* – непаўнагалосная

<sup>12</sup> М. В. Бірыла, *Тыпалогія і геаграфія...*, тамсама, с. 29–30.

<sup>13</sup> Гл. М. В. Бірыла, *Беларускія антрапанімічныя назвы ў іх адносінах да антрапанімічных назваў іншых славянскіх моў (рускай, украінскай, польскай)*, Мінск 1963, с. 37.

<sup>14</sup> Пры адборы фактычнага матэрыялу выкарыстаны даныя шматгадовай газетнай рубрыкі «*Что в имени моём*» у адной з цэнтральных газет Беларусі – «*СБ Беларусь сегодня*», у якой разглядаецца паходжанне сучасных беларускіх прозвішчаў. Вядучай рубрыкі з'яўляецца вядомы беларускі анамаст, прафесар В. П. Лемцюгова.

<sup>15</sup> Гл. М. В. Бірыла, *Беларуская антрапанімія: Прозвішчы, утвораныя ад апелятыўнай лексікі*. Мінск 1969.

форма, утвораная паводле польскіх моўных канонаў. Прозвішча *Глымбоцкі* – вынік пераафармлення на польскі ўзор беларускага прозвішча *Глыбоцкі*. Першы яго носьбіт быў ураджэнцам, заснавальнікам або ўладальнікам аднаго з беларускіх населеных пунктаў пад назвамі *Глыбокае*, *Глыбочыца*, *Глыбоцкае*. Гэта паселішчы, якія размешчаны паблізу водных аб’ектаў, што вылучаюцца сваёй глыбінёй. Прозвішча *Камінскі* таксама хутчэй за ўсё вынік польскай (*Kamiński*) агаласоўкі прозвішча *Каменскі*, якое паходзіць ад назвы населенага пункта з асновай *Камень* (*Камень*, *Каменка*), распаўсюджаных ва ўсіх абласцях Беларусі. Назва *Камень* прысвойвалася паселішчу, калі па суседству з ім знаходзіўся незвычайна вялікі камень. *Каменка* ж – гэта паселішча, размешчанае ў камяністай мясцовасці ці на беразе рэчкі з камяністым дном. У прозвішчы *Шыдлоўскі* напрамую або праз пасярэдніцтва назвы населенага пункта (напрыклад, хутара *Шыдлоўшчына*, які да 1976 г. існаваў у Пружанскім раёне Брэсцкай вобласці) задзейнічана празванне *Шыдла* (беларускае *Шыла* ў польскай агаласоўцы).

### 3.2. У некаторых прозвішчах беларусаў прасочваецца сувязь з польскімі формамі асабовых імёнаў.

Так, прозвішча *Бунос*, як можна меркаваць, узыходзіць да польскага асабовага імя *Бунусь* (*Bonusz*). Гэта скарачаны варыянт імя *Банавентура* (*Bonawientura*)<sup>16</sup>. Зафіксаванае на Беларусі прозвішча *Борак* – асабовае імя, якое з’яўляецца скарачаным варыянтам старажытных славянскіх складаных імёнаў *Borzy-mir*, *Borzy-gniew*, *Borzy-(w)uj*, *Bole-bor*<sup>17</sup>. Наяўнасць суфікса *-ек* у складзе прозвішча таксама можа служыць указаннем на яго польскае паходжанне (тып адыменных прозвішчаў з гэтым суфіксам у палякаў сустракаецца даволі часта: *Gierek*, *Stawek*, *Jurek*). Прозвішча *Бярнат* утворана ад імя, якое з’яўляецца размоўным варыянтам імені *Бярнард* старажытнагерманскага паходжання (з *ber* – ‘мядведзь’ і *hard* –

<sup>16</sup> Гл. *Słownik gwar polskich*, ułożył Jan Karłowicz, Kraków 1900–1911.

<sup>17</sup> Гл. Maria Malec, *Staropolskie skrócone nazwy osobowe od imion dwuczłonowych*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1982.

‘моцны, дужы’). Форма *Biernat* зафіксавана польскім лінгвістам Базылем Ціханюком<sup>18</sup>. У аснове прозвішча *Зыгмантовіч* асабовае імя *Зыгмунд* (*Zygmunt*) – польскі варыянт старажытнагерманскага імені *Cigizmund*. Носьбіт прозвішча *Крышаловіч* – нашчадак чалавека па імені *Крыш* (*Krysz*) або *Крышко*, *Крышань* (*Kryszko*, *Kryszel*). Базыль Ціханюк адносіць іх да ліку размоўных варыянтаў каталіцкага імя *Крыштоф* (*Krzysztof*). Прозвішча *Саба* ўзводзіцца да грэчаскага асабовага імя *Саба* (*Saba*), якое засведчана Базылем Ціханюком на польска-беларускім памежжы. Мяркуючы па ўсім, гэта польска-каталіцкі варыянт царкоўных імёнаў *Савватый*, *Савва*. Прозвішча *Сопат* утворана ад асабовага імя *Сопат* (*Sopot*). Базыль Ціханюк разглядае яго як скарочаны варыянт біблейскага імя *Иозофат* (*Jozafat*). Прозвішча *Стэмпкоўскі* вытворнае ад назвы населенага пункта *Стэмпкова* (*Stępkowo*), якое ўпамінаецца ў польскіх старажытных помніках. У аснове назвы паселішча старапольскае скарочанае асабовае імя *Стэп* (ад двухасноўных імёнаў *Nieu-Stęp* або *Po-stęp*), зафіксаванае польскай лінгвісткай Марыяй Малец<sup>19</sup>.

**3.3.** Прадстаўнічая колькасць прозвішчаў у беларускай антрапанімічнай сістэме выяўляе ў сваёй **лексічнай аснове** матывацыйную сувязь са словамі польскай мовы, як літаратурнымі, так і дыялектнымі<sup>20</sup>. Так, *агульнамоўныя* польскія адзінкі знайшлі адлюстраванне ў наступных беларускіх прозвішчах.

Напрыклад, прозвішча *Асадчы* ўтворана ад аналагічнага празвання са значэннем ‘першапасалянец, заснавальнік новага паселішча (асады)’. Слова *осадчий* было шырока распаўсюджана ў старабеларускім пісьменстве, асабліва ў XVII ст., у перыяд ўваходжання

<sup>18</sup> Тут і далей пры спасылках на Базыля Ціханюка маецца на ўвазе выданне: Bazyli Tichoniuk, *Imiona i ich formy na pograniczu polsko-białoruskim od wieku XVI do roku 1839*, Zielona Góra 2000.

<sup>19</sup> Гл. Maria Malec, *Staropolskie skrócone nazwy...*, тамсама.

<sup>20</sup> Падзел лексем на літаратурныя і дыялектныя і выяўленне наяўнасці слова ў польскай літаратурнай мове ў п. 3.3. ажыццяўлялася паводле выдання: *Inny słownik języka polskiego*, t. 1–2. Warszawa 2000. Фіксацыя слова ў польскіх дыялектах правяралася паводле: *Słownik gwar polskich...*, тамсама.

беларускіх земляў у склад Рэчы Паспалітай. Сам тэрмін *osada* запазычаны з польскай мовы са значэннем ‘паселішча’. Прозвішча **Дэмбіцкі** можна расшыфраваць як ураджэнец або ўладальнік вёскі *Дэмбіна* ад польскага слова *dębina* ‘дубовы лес’. У прозвішчы **Жэгліс** бачыцца сувязь з польскім словам *żeglarz* ‘чалавек, які плавае на лодцы з ветразем; марак’. Прозвішча **Заянчкоўскі** паходзіць ад польскага слова *zajaczyk* – ‘зайчык’. Спачатку гэта было празваннем чалавека, які, відаць, нечым нагадваў такога звярка – быў ласкавым, трапяткім, дабразычлівым да людзей. Прозвішча **Катвіцкі**, верагодна, звязана з польскім словам *kotwica* ‘якар’. Пад назвай *Котвіца* вядомы родавы герб польскай шляхты з выявай якара. *Катвіцкі* – той, хто належыць да польскай шляхты з гербам *Катвіца*. Прозвішча **Кулявец** азначае нашчадка чалавека па празванні *Кулявы* або *Куляй* па прымеце прыметніка *kulawy* ‘кульгавы’. У аснове прозвішча **Неўмяржыцкі** слова *umrzeć* ‘памерці’. У спалучэнні з адмоўем *не-* прозвішча суадносіцца з рускім прозвішчам *Бессмертный*. Прозвішча **Плахетка** ўтворана ад аднаіменнага празвання, у аснову якога пакладзена польскае слова *plachta, placheta* ‘кавалак суролага палатна’. Так маглі празваць чалавека, які насіў адзенне з такога палатна. Прозвішча **Поздзер** узыходзіць да аднаіменнага празвання, якое суадносіцца з польскім словам *paźdierz* ‘кастрыца, маленькія кавалачкі лёну, якія аддзяляюцца пры яго першаснай апрацоўцы’. У пераносным значэнні *Поздзер* – гэта чалавек невялікага росту. Прозвішча **Прыхач** узыходзіць да дзеяслова польскай мовы *pruchać* ‘смеючыся, утвараць носам характэрныя гукі, пырскаць (смахам)’; у пераносным сэнсе – ‘выказваць незадавальненне’. Прозвішча **Скуліноўскі** – вытворнае ад празвання *Скуліна* па дзеянні польскага зваротнага дзеяслова *skulić się* ‘скурчыцца, сагнуцца’. Адсюль *Скуліна* – чалавек сагнуты, згорблены. Асновай для прозвішча **Урублеўскі** паслужыла польскае слова *wróbel* ‘верабей’. У аснове прозвішча **Цыгляронак** польскае слова *ceglarz* ‘той, хто вырабляе цэглу’. Так сама называецца і той, хто ўзводзіць дах; страхар<sup>21</sup>.

<sup>21</sup> Гл. А. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1970.



У аснове асобных прозвішчаў фіксуюцца польскія лексемы рэгіянальнай лакалізацыі.

Так, прозвішча **Бугара** паходзіць ад празвання чалавека па значэнні польскага дыялектнага слова *bigar* ‘авадзень, казурка, якая жаліць’, якое мог атрымаць чалавек з’едлівы, востры на язык. Прозвішча **Вахар** узыходзіць да польскай рэгіянальнай лексемы *wacharz* ‘начны вартаўнік’, якое з’яўляецца вытворным ад слова *wacha* ‘начная варта, вахта’. У прозвішчы **Гембіцкі** знаходзіцца сувязь з польскім словам *gebat* ‘чалавек з неспакойным характарам або крыклівы’. У польскай мове ёсць і іншыя словы з асновай *geb-*: *gęba* ‘губа’, *gebarować* ‘крычаць, выдумваць’, *gębiasty* ‘крыклівы’, *gebowanie* ‘сварка’. У аснове прозвішча **Жагула** ляжыць празванне па дзеянні польскага дзеяслова *żegać* ‘хутка бегаць’. Носьбіт прозвішча **Згурскі** – ураджэнец населенага пункта *Згурск* (Чэрвеньскі раён Мінскай вобласці), назва якога паходзіць ад польскага дыялектнага слова *zgórek* ‘невялікі пагорак’. Прозвішча **Лядак** паходзіць ад празвання па значэнні польскага дыялектнага дзеяслова *ledać* ‘цярпець, не супраціўляцца, затойваць крыўду’. Адпаведна, можна меркаваць, што **Лядак** – чалавек цярплівы або сарамлівы. Прозвішча **Кукл** узыходзіць да празвання чалавека па значэнні польскага дыялектнага прыметніка *kukłaty* ‘крываногі’. Прозвішча **Мяндзіла** паходзіць ад польскага дзеяслова *mędzić* ‘трапаць лён, каноплі’. **Мяндзіла** – той, хто выконвае такія віды работы. У аснове прозвішча **Рукляцоў** празванне *Руклец* – ураджэнец вёскі *Руклі* (Аршанскі раён Віцебскай вобласці), назва паходзіць ад празвання *Рукля*, якое, верагодна, суадносіцца з польскім словам *rukłina* ‘груда, глыба’. У пераносным сэнсе *Рукля* – чалавек грузны, абцяжараны паўнатой. Аснову прозвішча **Спрыньчына** складае празванне па значэнні польскага рэгіянальнага слова *szprync* ‘свавольствы’. Прозвішча можна таксама суадносіць з польскім рэгіянальным дзеясловам *sprenować* ‘свавольнічаць’. Асновай для прозвішча **Стрэх**, як можна меркаваць, паслужыла празванне *Стрэх* па прымеце польскага дыялектнага прыметніка *strechlaty* ‘панылы, журботны, сарамлівы’. Адсюль **Стрэх** – чалавек ціхі, невясёлы. Прозвішча **Фуголь** паходзіць ад празвання па

значэнні польскага дзеяслова *fuhować* ‘уцякаць’. Адпаведна *Фуголь* можа азначаць ‘уцякач’. У аснове прозвішча *Швайдзюк* празванне *Швайда* па дзеянні дзеяслова *szwajdrać* ‘балбатаць’. Прозвішча *Шмірэйчык* паходзіць ад празвання *Шміра* па значэнні польскага слова *szmira* ‘п’янка, выпіўка’. Такое празванне магло надавацца таму, хто валодае піўной або сам з’яўляецца аматарам выпіўкі. Прозвішча *Шэф* можна суадносіць са скарачонай размоўнай формай слова *шефар*, якое зафіксавана ў старабеларускай мове як запазычанне з польскай са значэннем ‘распараднік, эканом’<sup>22</sup>.

**3.4.** Адзначаюцца выпадкі, калі ўзвядзенне асновы прозвішча да польскіх крыніц уяўляецца **верагоднасным** на фоне іншых магчымых тлумачэнняў прозвішчнай этымалогіі.

Напрыклад, прозвішча *Булак* можна ўзводзіць да празвання па значэнні беларускага дыялектнага слова *бульі* ‘вытарашчаныя вочы’ і *булаты* ‘лупавокі’<sup>23</sup>. Аднак у ім можа быць закладзена і значэнне аднаго з польскіх дыялектных слоў *bulak* ‘бык’ або *buła* ‘жаўлак, вугор’, а таксама слова *bulaty* ‘вуграваты’<sup>24</sup>. У пераносным сэнсе гэта можа азначаць чалавека наравістага, упартага, незгаворлівага або чалавека з жаўлакамі ці вуграмі. Прозвішчы *Гоц*, *Гацук* першапачаткова, верагодна, з’явіліся як празванні чалавека або па дзеянні беларускага рэгіянальнага дзеяслова *гаціць* ‘бегаць, падскокваючы; насіцца’<sup>25</sup> або ад польскага *gasać* – ‘хутка ісці’. Паходжанне празвання магчыма таксама ад польскага слова *gosc* ‘палка, тростачка’; у пераносным сэнсе – ‘чалавек, які абаліраецца на палку, тростачку’. Дзве версіі магчымыя і пры тлумачэнні паходжання прозвішча *Драбiк*: ад празвання *Драбiк* па значэнні беларускага рэгіянальнага слова *драбы* ‘рэбры’, г. зн. чалавек вельмі худы, з рэбрамі, якія тырчаць, або ад празвання *Драб* па значэнні польскага дыялектнага

<sup>22</sup> Гл. А. М. Булыка, *Даўнія запазычаныя беларускай мовы*, Мінск 1980.

<sup>23</sup> Гл. *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча*, у 5 тамах, Мінск 1979–1986.

<sup>24</sup> Гл. *Słownik gwar polskich...*, тамсама.

<sup>25</sup> Гл. *Слоўнік беларускіх гаворак...*, тамсама.

слова *drab* ‘1. малады чалавек, абгорнуты саломай, які ўдзельнічае ў навагоднім абрадзе; 2. лянiвы чалавек’<sup>26</sup> або ‘высокі непрыгожы мужчына’<sup>27</sup>. Прозвішча **Змушко** магло быць ўтворана ад празвання *Змушка* (*Змушак*) па дзеянні польскага дзеяслова *zmyszić* ‘парушыць рэлігійны пост’<sup>28</sup>. Адсюль *Змушка* (*Змушак*) – той, хто не прытрымліваецца паста. Але не выключана, што *Змушка* – гэта празванне па дзеянні беларускага рэгіянальнага дзеяслова *змушліць* ‘прыдумаць’<sup>29</sup>. У гэтым выпадку *Змушка* – гэта прыдумшчык, забаўнік. Прозвішча **Лычак** ўзыходзіць да ўкраінскага слова *личак* ‘абутак з лыка’<sup>30</sup>. *Лычаковым* называлі таксама простае адзенне, а тых, хто яе насіў, – *лычакамі*. Але ўтварэнне прозвішча магчымае і ад польскага слова *łuczak* ‘гарадскі жыхар’<sup>31</sup>. Прозвішча **Окрут** таксама не мае адназначнага тлумачэння. Зыходзячы з паказанняў старабеларускай і сучаснай беларускай мовы, утварэнню прозвішча папярэднічала празванне *Окрут* па прымеце прыметніка *окрутный* (*акрутны*) ‘суровы, упарты’. Прыметнік *okrutny* ёсць таксама і ў польскай мове ў тым самым значэнні, што і ў беларускай<sup>32</sup>. У пераносе на чалавека *Окрут* – гэта чалавек суролага нораву. А ў рускай мове *окрутный* – ‘той, хто мае адносіны да вырабу адзення’. Маюцца і іншыя роднасныя словы *окрута*, *окруты* ‘адзенне’, *окручивать* ‘абмотваць, абвіваць’ і ‘апранаць’, *окрутник* ‘прыбраны’<sup>33</sup>. Са значэння гэтых слоў вынікае, што слова *окрут* магло служыць для абазначэння таго, хто вырабляе адзенне, і ўжывацца ў значэнні ‘шавец’. У аснове прозвішча **Роў** аднаіменнае празванне па адным са значэнняў дзеяслова *роіць*. У польскай мове *roić* – ‘бурна праяўляцца, мець выбухны характар’<sup>34</sup>, ‘фантазіраваць, марыць’ – тое ж,

<sup>26</sup> Гл. *Słownik gwar polskich...*, тамсама.

<sup>27</sup> Гл. *Inny słownik języka polskiego...*, тамсама.

<sup>28</sup> Гл. *Słownik gwar polskich...*, тамсама.

<sup>29</sup> Гл. *Тураўскі слоўнік*, у 5 т., Мінск 1982–1987.

<sup>30</sup> Гл. Б. Гринченко, *Словник української мови*, в 4 т., Кіеў 1907–1909.

<sup>31</sup> Гл. *Słownik gwar polskich...*, тамсама.

<sup>32</sup> Тамсама.

<sup>33</sup> Гл. Владимир Даль, *Толковый словарь живого великорусского языка*, в 4 т., Москва 1978–1980 (факсимильное переизд. по изд. 1880–1882 гг.).

<sup>34</sup> Гл. *Słownik gwar polskich...*, тамсама.

што беларускае *мроіць*<sup>35</sup>, а ў рускай мове *роить* – ‘капрызіць’<sup>36</sup>. У аснове прозвішча **Ружыцкі** празванне *Ружы* ад беларускага дыялектнага *ружы* ‘з рудымі (рыжымі) валасамі’<sup>37</sup>. У гэтым значэнні слова *ружый* (*ruży*) фіксуецца і ў рэгіянальных слоўніках рускай і польскай мовы<sup>38</sup>. Немагчыма высветліць, словам з якой мовы матываванае прозвішча. Зыходным для ўтварэння прозвішча **Сікорскі** найбольш верагодна паслужыла назва вёскі *Сікорыца* (Гродзенскага раёна Гродзенскай вобласці) – магчымае месца нараджэння або ўладання першага яго носьбіта. У аснове назвы вёскі польскае слова *sikora* ‘сініца’ або ўкраінскае дыялектнае слова *сикорка* з тым жа значэннем<sup>39</sup>. Прозвішча **Скурчаеў** належыць нашчадку чалавека па празванні *Скурч* (*Скурчай*), якое ўтварылася або па дзеянні беларускага дыялектнага дзеяслова *скурчыць* ‘спаралізаваць’ або ад польскіх слоў *skurcz* ‘сутарга’ і *skurczyć* ‘звесці сутаргай’. Прозвішча **Сурвіла** можа паходзіць ад асабовага імя *Сурвіла* – размоўнага варыянта імя *Сярвіл*, рус. *Сервил*<sup>40</sup>. Але нельга выключыць і верагоднасць утварэння прозвішча ад польскага слова *surwa* ‘вялікая труба, сурма’<sup>41</sup> шляхам далучэння суфікса *-іла*. У гэтым выпадку *Сурвіла* – гэта той, хто грае на сурве, або проста ўладальнік гучнага голасу. Асновай для прозвішча **Чыгар**, **Чыгараў** паслужыла слова *чигарь*, утворанае па дзеянні дзеяслова *сзухаць* (*чигать*), які адзначаецца ў старапольскіх і старабеларускіх пісьмовых помніках, а таксама ў *Слоўніку* Б. Грынчэнкі ў значэнні ‘знаходзіцца ў засадзе з мэтай высачыць каго-н. (чалавека, жывёлу, птушку)’. У *Слоўніку беларускай мовы* І. Насовіча *чигать* азначае ‘злюбна пазіраць, гаварыць у злосным тоне’. У прозвішчы магло адлюстравана як старажытнае, так і больш позняе значэнне. У аснову прозвішча **Чулін** магло быць пакладзена празванне *Чулы* па значэнні беларускага прыметніка

<sup>35</sup> Гл. A. Brückner, *Słownik etymologiczny...*, тамсама.

<sup>36</sup> Гл. Владимир Даль, *Толковый словарь...*, тамсама.

<sup>37</sup> Гл. *Слоўнік беларускіх гаворак...*, тамсама.

<sup>38</sup> Гл. Владимир Даль, *Толковый словарь...*, тамсама; A. Brückner, *Słownik etymologiczny...*, тамсама.

<sup>39</sup> Гл. Б. Гринченко, *Словник української мови...*, тамсама.

<sup>40</sup> Гл. А. В. Суперанская, *Словарь народных форм русских имён*, Москва 2010.

<sup>41</sup> Гл. *Słownik gwar polskich...*, тамсама.

чулы ‘уважлівы, спагадлівы; уражлівы’<sup>42</sup> або ‘паслухмяны, уважлівы’<sup>43</sup>, ‘абачлівы, жывы’<sup>44</sup>. З другога боку, асновай магло паслужыць празванне *Чула* па значэнні польскага слова *czuła* ‘анучкі, абрыўкі’<sup>45</sup>. Так маглі празваць чалавека, які займаўся продажаў рэшткаў тканіны пасля кройкі.

**3.5.** Польская мова магла таксама службыць пасярэдніцай пры транспартацыі з іншых моў лексем, якія зафіксаваліся ў асновах беларускіх прозвішчаў.

Напрыклад, у прозвішча *Буриш* мае нямецкія карані (ад нямецкага *Bursche* ‘хлопец’, ‘малады чалавек’; ‘вучань (рамесніка)’; ‘слуга’; ‘студэнт (член студэнцкай карпарацыі ў Германіі)’. Але не выключана, што першымі гэтыя слова запазычылі палякі або літоўцы. У польскай мове *bursz* – гэта студэнт, малады чалавек, які весела праводзіць жыццё. У літоўскай мове *buršas* – ‘хлопец’<sup>46</sup>. У аснову прозвішча *Ламзакі* пакладзена празванне *Ламзак*, матываванае агульным назоўнікам *ламзак*. Слова фіксуецца ў польскім дыялектным слоўніку Яна Карловіча і рускім *Словаре* У. Даля. Але слова гэтае па сваім паходжанні не польскае і не рускае. Яно ўзыходзіць да нямецкага складанага слова *Lamsak* ‘скураная сумка, торба’. На глебе славянскіх моў слова было пераагучана і пераасэнсавана. У польскай мове *łamzak* гэта ‘хітрун, спрытняга; бедны яўрэй, які займаецца зборам ануч’<sup>47</sup>. У рускай мове *ламзак* гэта ‘торба, плеченая з лыка’<sup>48</sup>. Прозвішча *Сплендар* паходзіць ад аднаіменнага празвання па значэнні лацінскага слова *splendor* ‘бляск, вялікапышнасць’. Так маглі называць чалавека шляхетнага роду, той,

<sup>42</sup> Гл. *Глумачальны слоўнік беларускай мовы*, у 5 т., Мінск 1977–1984.

<sup>43</sup> Гл. І. Насовіч, *Слоўнік беларускай мовы*, Мінск 1983 (факсімільнае выд. *Словаря бѣлорускаго нарѣчя*, Спб. 1870).

<sup>44</sup> Гл. Мікола Каспяровіч, *Віцебскі краёвы слоўнік (матар’ялы)*, Менск 2011 (факсімільнае перавыд. паводле: Віцебск: выд. Віцебскага Акруговага Таварыства Краязнаўства і выдавецтва «Заря запада», 1927).

<sup>45</sup> Гл. *Słownik gwar polskich...*, тамсама.

<sup>46</sup> Гл. М. В. Бірыла, *Беларуская антрапанімія...*, тамсама.

<sup>47</sup> Гл. *Słownik gwar polskich...*, тамсама.

<sup>48</sup> Гл. Владимир Даль, *Толковый словарь...*, тамсама; A. Brückner, *Słownik etymologiczny...*, тамсама.

хто вызначаўся славай, багаццем. Найбольш верагодна, што з латыні слова было запазычана ў польскую мову з тым жа значэннем і на глебе польскай мовы пераўтварылася ў прозвішча. Прозвішча *Шлягоўскі* па паходжанні нямецкае (ад слова *Schlage* – моцны ўдар; молат, трамбоўка). Адсюль жа беларускія словы *шляга* ‘трамбоўка, доўбня’; *шлегаць* ‘сцябаць, біць, падганяць пугай’<sup>49</sup>. У беларускую мову гэтыя словы хутчэй за ўсё прыйшлі праз польскую мову, у якой *szlaga* азначае ‘прылада для забівання паляў у шахце; таран’<sup>50</sup>. У аснову прозвішча *Шэндзіл* найбольш верагодна пакладзена польскае слова *szędziół* ‘драўлянае пакрыццё для даха; гонт, дранка’ (ад нямецкага слова *Schindel* з тым жа значэннем). Продак носьбіта такога прозвішча мог быць па прафесіі страхаром.

У цэлым даныя этымалагічнага аналізу дазваляюць канстатаваць разнапланавы польскі моўны ўплыў на беларускую прозвішчную сістэму. Аб’ём гэтага ўплыву даволі прадстаўнічы і складае каля 10% прозвішчаў з нашай выбаркі (з 2500 адвольна адабраных сучасных беларускіх прозвішчаў 237 адзінак тым ці іншым чынам – фармальна або паводле значэння матывуючай асновы – суадносяцца з польскімі).

Нават той адносна невялікі фрагмент, прааналізаваны ў артыкуле, сведчыць, што ўтваральныя кампаненты беларускіх прозвішчаў глыбока пусцілі карані ў гісторыю і культуру нашых продкаў. У іх увасоблены жыццёвы досвед папярэдніх пакаленняў, арыгінальная моўная творчасць, мудрасць, досціп, фантазія, асаблівасці веравызнання. І хоць, як лічаць навукоўцы, «этнас часцей вызначаецца праз імя, а не праз прозвішча»<sup>51</sup>, матывавальныя асновы прозвішчаў таксама этнічна інфарматыўныя. У складзе прозвішчаў прадстаўлена багатая палітра моўных элементаў з культурнага жыцця нашых продкаў і, як дэманструе наш матэрыял, выразна выяўлена ступень і характар сувязяў з іншымі народамі.

<sup>49</sup> Гл. *Слоўнік беларускіх гаворак...*, тамсама.

<sup>50</sup> Гл. А. Brückner, *Słownik etymologiczny...*, тамсама.

<sup>51</sup> А. Cieślíkowa, М. Malec, *Kryteria włączania nazwisk z ziem pogranicznych do opracowania Antroponimii Polski XVI do XVIII wieku*, [y:] „*Studia sławistyczne*” 1. *Nazewnictwo na pograniczach etniczno-językowych*, Białystok 1999, s. 70.

**Belarusian surnames with the Polish origin**

## SUMMARY

In the article *Belarusian surnames with the Polish origin* the Polish influence on the system of Belarusian surnames is considered. The extra- and intra linguistic reasons that determined the Polish language influence are emphasized. It is shown, that first of all it is revealed not is the formal examples, particularly in the frame of the surnames with formants *-ski, -tski*, but in the content of the basis frames. The following groups of Belarusian surnames which have the features of the Polish influence are clarified:

- the surnames of the Polish vowels (*Blotsky, Glymbotsky, Szydlowski* and under);
- the surnames with the basis of Polish-Catholic proper name (*Bunus, Zygmantovich, Stempkovsky* and under);
- the surnames with the etymological basis originating from the Polish lexemes (*Zheglis, Skulinovski, Tsyglyaronak* and under), including regional (*Vahar, Zhagula, Fugol* and under).
- The examples when connection between the basis of the surname with the Polish words looks feasible (*Zmushko, Lychak, Survila* and under), as well as the situation, when the Polish language played an intermediary role in transferring of the foreign (mostly German) lexemes, which the motivative basis of the Belarusian surnames (*Bursh, Lamzaki, Shendzil* and under) are denoted.

**Ключавыя словы:** беларускія прозвішчы, прозвішчная аснова, матывацыйная база, каталіцкія формы імёнаў, польская агаласоўка, польскі ўплыў, польскае моўнае пасярэдніцтва.

**Key words:** Belarusian surnames, family basis, motivational base, Catholic forms of names, Polish announcement, Polish influence, the Polish language mediation.